

De eenzame wandelingen van Jean-Jacques Rousseau

'Verlichte' pelgrimage of ultieme apologie?

Wilfried Vanhoutte

*Sinds het prille begin van het christelijke monachisme werd de beleving van de eenzaamheid als een uitgelezen kans voor een ontmoeting met God beschouwd. In niet-monastieke en niet-christelijke intellectuele kringen geldt de solitaire levenswandel als een 'conditie' die de verwerving van diepere zelfkennis bevordert. Voor de achttiende-eeuwse filosoof Jean-Jacques Rousseau, die geen theocentrisch maar een antropocentrisch perspectief huldigde, was de zelfgekozen eenzaamheid de vervulling van de klassieke orakelspreuk 'Ken uzelf'. Rousseau beschreef zijn verrukkingen hierover in *Les rêveries du promeneur solitaire*. Het tumultueuze leven kon de filosoof eindelijk achter zich laten: wandelend in de eenzaamheid van de vrije natuur, kwam hij tot dieper zelfverstaan. Maar ontdekte hij daarbij ook de kiem van de religieuze beleving?*

"Beata solitudo, sola beatitudo", schreef Sint-Bruno, de stichter van de kartuizerorde. 'De gelukzaligheid bij uitstek' – eenzaamheid zonder negatieve connotaties! Die positieve kijk op eenzaamheid gold al langer als het exclusieve kenmerk van de monastieke levensbeschouwing, van de woestijnvaders over Sint-Benedictus tot Sint-Bernardus. Verwonderlijk is dat niet als je bedenkt dat de term 'monnik' of 'moniale' etymologische wortels heeft in het Griekse *monos* (μόνος), wat betekent: 'alleen', 'eenzaam', 'enig', waarvan vervolgens het woord *monachos* (μοναχός) werd afgeleid, de specifieke term voor de christelijke monnik.

De uitgesproken religieuze context van het woord 'monnik' lijkt een onoverkomelijke barrière te vormen om de term ook voor niet-religieuze levensvormen of -toestanden te gebruiken. Toch komen niet-monastieke of zelfs niet-religieuze levensprojecten voor, die wel degelijk de eenzaamheid promoten. Denken we maar aan de stoïcijnen in de klassieke oudheid, of aan de humanist Michel de Montaigne die als kasteelheer een teruggetrokken bestaan leidde.

Standbeeld van Jean-Jacques Rousseau (beeldhouwer: James Pradier, 1835) in Genève (Île Rousseau).
© foto: Magda Ghali.

Ook de verlichtingsfilosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) mag aan het lijstje worden toegevoegd. Die laatste vond het naar het einde van zijn leven welletjes. Ontgoocheld over een samenleving waarmee hij zo vaak overhoop lag, zocht hij een rustige omgeving, ver van het wereldse gewoel, om er te genieten van wat het leven hem nog te bieden had. Hoewel hij die tijd niet in absolute eenzaamheid doorbracht, verkoos Rousseau toch vaak alleen te zijn. Dit soort situaties duidde hij graag aan met termen als ‘eenzaamheid’ of aanverwante woorden.

Eenzaamheid in de vrije natuur

Het begrip ‘eenzaamheid’ had volgens Rousseau alles te maken met zijn bijzondere band met de natuur. De titel van Rousseau’s werk, *Mijmeringen van de eenzame wandelaar* (waarnaar we voortaan zullen verwijzen met de meer gebruikelijke Franse titel *Rêveries*), is wat dit betreft veelzeggend: de eenzame is een wandelaar die zich in principe in een eerder grote, uitwendige ruimte beweegt. Een wandelaar die droomt of mijmert terwijl hij wandelt, heeft een omgeving gevonden die zich daartoe leent. Zo niet, dan zet hij zijn leven op het spel – wat in een grootstad inderdaad het geval zou zijn! De term ‘eenzaam’ duikt ook nog in de titel van een ander werk van Rousseau op: *Emile en Sophie of de eenzamen*, een vervolg op *Emile of over de opvoeding*.¹ Ook hier lijkt de term een verwijzing in te houden naar de natuur. Immers, zowel Emile als Sophie gelden als modelpersonages in de opvoeding volgens Rousseau’s pedagogische principes die grosso modo terug te leiden zijn tot een rigoureuze afscherming van vermeend schadelijke invloeden door een terugkeer naar de natuur. In dat educatieve model valt de klemtoon bovendien op de directe waarneming, eerder dan op boekengeleerdheid, op deugdzaamheid, eerder dan op hoogwetenschappelijke kennis.

Terug naar de *Rêveries*. De daarin opgenomen vijfde wandeling – misschien wel de belangrijkste in het boek – illustreert op een treffende wijze de band

tussen eenzaamheid, ongerepte natuur en contemplatie. Niet zozeer de beschrijving van de plaats, dan wel de diepere motieven met filosofische inslag zijn interessant. De vijfde wandeling speelt zich af op een eilandje in een van de drie meren aan de voet van het Zwitserse Juragebergte, het *Île Saint-Pierre* in het *Lac de Biemme* (in het Duits: *Sankt Petersinsel* in de *Bielensee*). Rousseau hemelt de omgeving van het meer en het eiland op, volgens hem ongerepter dan die van het meer van Genève, en dus een ideaal kader voor de levensstijl die hij er gedurende een paar maanden onderhield – een stijl die naar eigen zeggen de enige weg tot het ware geluk betekent.

De manier waarop Rousseau zijn bagage behandelde, is op zich al een illustratie van zijn waardering voor de woeste, ongerepte natuur. Hij pakte zijn bagage niet uit, opdat hij de inhoud niet zou hoeven te ordenen. Een georganiseerd leven staat te ver af van de vrije natuur om nog toegang te kunnen verlenen tot ongebreideld geluk! Had hij dan toch iets nodig, bijvoorbeeld schrijfgerei om een brief te beantwoorden, dan leende Rousseau dit liever eventjes van zijn gastheer, om het daarna meteen terug te geven in de hoop het nooit meer nodig te hebben. Zo kon hij beweren dat hij als in een herberg leefde, die hij 's anderendaags weer zou verlaten.

Rousseau vermeldt ook hoe op het eiland zijn liefde voor planten begon te ontwikkelen en dat hij heel wat tijd uittrok om de natuur aandachtig te observeren. Soms maakten hij en zijn levensgezellin Thérèse een tochtje door de velden en de boomgaarden, waar ze hun gastheer, zijn gezin en hun personeel een handje konden toesteken. Rousseau vertelt echter ook hoe hij, na het middageten, vaak stiekem wegglipte. Hij trok dan met een bootje op het meer, om er languit liggend naar de hemel te staren en zijn gedachten de vrije loop te laten. Liet het weer zo iets niet toe, dan kuierde hij maar wat langs de oevers waar hij vaak iets onverwachts aantrof.

Lac de Biemme (Bielensee) met Île Saint-Pierre (Sankt Petersinsel), Zwitserland.

Mijmeren in eenzaamheid: een christelijke bezigheid?

Rousseau werd geboren in Genève, maar *stabilitas loci* was niet zijn sterkste kant: hij verwisselde om de haverklap van woonplaats, soms onder dwang, soms uit veiligheidsoverweging. Wellicht heeft die verhuiswoede hem doen inzien hoe paradoxaal de lichamelijke aanwezigheid onder mensen kan zijn: in een mensenmassa verkeren betekent niet noodzakelijk dat je verbondenheid ervaart. Soms bemoeilijkt het hoge aantal mensen zelfs het ontstaan van een authentieke relatie van persoon tot persoon. Dit is zeker het geval als een der betrokkenen onoprecht is of zelf de tegenpartij van valsheid verdenkt. Rousseau beschrijft dergelijke ervaringen in de *Rêveries*.

De essays, die telkens hun grondslag vinden in een van de wandelingen, weerspiegelen meestal de spontane gedachtegang van Rousseau onderweg, eerder dan de externe feiten. Toch zijn er uitzonderingen: de beschrijving van de tweede wandeling bevat bijvoorbeeld het verhaal van een ongeval met een grote hond, waarbij Rousseau ernstig ten val kwam en verwondingen opliep. De thema's drukken beurtelings inkeer en – als gevolg daarvan – herwonnen zelfzekerheid en innerlijke vrede uit, dan weer twijfel en neerslachtigheid, die hun mogelijke oorzaak hebben in Rousseau's aarzeling om het geluk te beschouwen als iets dat inderdaad staat of valt met de durf om alle bruggen met de 'wereld' op te blazen. Enerzijds had Rousseau zijn faam te danken aan deze 'wereld', anderzijds had hij zich hierdoor wel een legertje roddelaars, critici en intriganten op de hals gehaald.

De toon waarop in de *Rêveries* over het eenzame leven wordt gesproken is ontegensprekelijk positief. Maar wat verstond Rousseau nu eigenlijk onder het solitaire bestaan? Apprecieert de monnik het eenzame leven als een vruchtbare ontmoetingsplaats met de Heer, dan ziet Rousseau in de afzondering vooral een bevrijding van de negatief ervaren invloed van de samenleving. Aan een ontmoetingsplek met een persoonlijke en voorzienige Schepper lijkt de filosoof niet meteen te denken. Jacques Voisine noemt Rousseau zelfs een "pionier van de secularisering van de mystiek"². Het pleidooi van Rousseau lijkt dus eerder uit de epicuristisch-stoïcijnse hoek te komen. Epicuristische en stoïcijnse invloeden in zijn denken zijn trouwens nooit ver weg. Daarin gelijkt hij op Seneca, de stoïcijnse leermeester van keizer Nero, die in zijn brieven ook de loftrompet stak over introspectie en inkeer.

Nochtans genoot Rousseau een christelijke opvoeding. Op 16-jarige leeftijd bekeerde hij zich zelfs tot het katholicisme, wat hij zou blijven belijden gedurende ruim vijftientig jaar, om dan weer naar het protestantisme terug te keren. Maar tot welke christelijke denominatie hij ook moge hebben behoord, zijn interesse voor het eenzame leven lijkt eerder ingegeven door gebeurtenissen in zijn persoonlijk leven dan door verheven theoretische beschouwingen of mystieke ervaringen. Het waren vreemd genoeg vooral moeilijke momenten die hem zachte en stille gevoelens opleverden, emoties die hem dichter bij zichzelf en bij de natuur brachten, waardoor pijnlijke innerlijke wonden met

een verlichtende balsem werden bestreken. Rousseau voegt er snel aan toe dat dit niet van bij het begin het geval was, maar dat hij – na een periode van ontzetting – geleidelijk naar een rustiger gemoed evolueerde. Op andere momenten, wanneer faam en geluk nog aan zijn kant leken te staan, had hij gewoonlijk weinig of geen tijd voor zichzelf, en werd hij afgeleid door tal van zaken. Als gevolg hiervan was hij naar eigen zeggen nooit echt gelukkig, noch met zichzelf noch met anderen, ook al leek het tegendeel waar te zijn.³

Eenzaamheid en de weg naar zelfkennis

Rousseau somt de voordelen van het eenzame leven op en doet dat met behulp van zowel negatieve als positieve termen. Eenzaamheid kan de bevrijding van iets beklemmends betekenen, maar evengoed de vindplaats van iets wat echte voldoening geeft. Waar Rousseau een verschrikkelijke afkeer voor ontwikkelde: het ‘sociale’ leven, dat alleen gericht is op erkenning, faam of invloed. Hij meende bovendien dat de hele samenleving een complot tegen hem smeedde, dat tot doel had hem verdacht en onbemind te maken en hem uiteindelijk uit de samenleving te bannen. Onder diegenen die aan de vermeende samenzwering deelnamen, bevonden zich volgens hem “al diegenen die de Staat besturen”, “al diegenen die de publieke opinie beïnvloedden”, “al diegenen die een vaste betrekking hebben”, en dan nog een groep personen die met hem een appeltje te schillen hadden.

In hoogdravende bewoordingen – allicht gaat het om retorische *pathos*, eerder dan om de uiting van een oprechte overtuiging – beschrijft Rousseau hoe alles wijst in de richting van een volmaakte samenloop van omstandigheden, die nauwelijks puur mensenwerk kan zijn, maar het resultaat lijkt van een eeuwig raadsbesluit. De kwaadwilligheid der mensen bood volgens Rousseau dus geen afdoende verklaring voor de gang der zaken waarvan hij het slachtoffer beweerde te zijn; er kan alleen sprake zijn van een hemels geheim.⁴ Gourevitch ziet de *Rêveries* dan weer als de omkering van Rousseau’s befaamde *Contrat social*: niet de opname van individuele leden in het geheel, maar het scenario waarbij één individu bij consensus uit de gemeenschap wordt gestoten.⁵

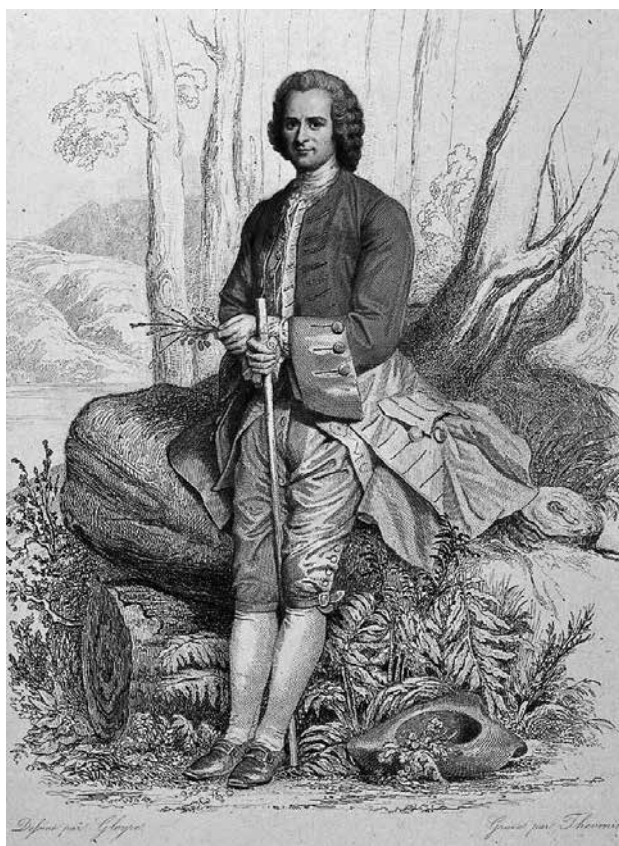
De natuur als toevlucht?

In de zevende wandeling licht Rousseau een tipje van de sluier over de reden waarom hij zich zo goed voelt in rustige en groene omgevingen. Hij verwijst daarbij naar zijn tegenstrevers en critici: “Om hen niet te haten was ik verplicht hen te ontvluchten; daarna, mijn toevlucht zoekend bij de gemeenschappelijke moeder, heb ik geprobeerd in haar armen mij te onttrekken aan de aanvallen van haar kinderen.” Maar het zoeken van de eenzaamheid leverde hem dan wel weer de reputatie van een eenzaat en mensenhater op. Naar zijn aanvoelen restte hem geen andere keuze, want “de meest geïsoleerde eenzaamheid lijkt mij te verkiezen boven een samenleving van bozen, die zich slechts voedt met leugens en haat”.⁶

Rousseau ontdekt in de rede de basis voor de bevrijding uit zijn aanvanke-lijk ongelukkige toestand. Dit kan enigszins verwonderlijk lijken: was Rousseau niet iemand die herhaaldelijk voor het christendom opkwam, dus iemand die verondersteld werd zijn heil van een transcendente God te verwachten? Er is echter meer: de rede (en zelfs het hart) kan vrede vinden met de verklaring dat tegenslagen in het leven het resultaat zijn van puur toeval, en niet van een of ander kwaad opzet. Rousseau geeft wel toe dat er in zijn diepste 'zelf' enige weerstand blijft tegen dit inzicht, maar hij wijt dit aan 'eigenwaan': een verkapte vorm van 'zelfrespect' die zich gemakkelijk vermomt als 'zin voor rechtvaardigheid ten aanzien van de eigen persoon'.⁷ Zolang je aan de lokroep van de eigenwaan gehoor geeft, kan je je niet distantiëren van de impact van commentaren en van de publieke opinie.

Godsontmoeting of pure zelfexploratie?

De roep naar eenzaamheid kan vanuit erg verschillende vormen van inspiratie ontstaan. Ze kan daarbij ook erg uiteenlopende perspectieven openen en diverse doelstellingen nastreven. Dilemma's hoeft dit echter niet te veroorzaken.

Portret van de wandelaar Jean-Jacques Rousseau, ingekleurde gravure van Thevenin naar een ontwerp van Gleyre die zich hiervoor baseerde op een portret door M. Quentin de La Tour, 1764.

Rousseau beschouwde zichzelf als christen. Dat zijn christelijk profiel niet vrij was van turbulentie, bewijst het feit dat hij van de ene naar de andere kerkgemeenschap overliep. Ook diende zijn geloof de confrontatie aan te gaan met sommige moderne en verlichte filosofische opvattingen. Niet alleen met die van hemzelf, ook met die van zijn tegenstanders of persoonlijke vijanden. Rousseau maakte er geen geheim van dat precies zijn geloof, dat op sommige punten lijnrecht tegen de gangbare, seculiere beginselen van de filosofie inging, hem deed vervreemden van zijn intellectuele tijdgenoten. Het geloof van Rousseau was nochtans geen kwestie van nostalgisch conservatisme of oppervlakkige improvisatie. Er zijn nu eenmaal mysteries waarop het menselijk verstand weinig greep heeft, luidt de verantwoording. En voorts: dogmatisme in dit soort zaken is uit den boze; wie er toch naar grijpt, is een intellectuele kwakzalver (*charlatan*).

Natuurlijk is het belangrijk een goed gefundeerde opinie te hebben, voor zover je in staat bent om een rijp oordeel te vellen. Om die te verwerven ging Rousseau enigszins intuïtief te werk: hij deelde het probleem in afzonderlijke vragen op, die hij dan een voor een van het meest voor de hand liggende antwoord voorzag. Zo ontwaarde hij alvast een overeenkomst tussen zijn eigen onsterfelijke natuur en de orde in de wereld, zowel in fysieke als in morele zin. Zijn geloof beschouwde hij hierin als noodzakelijk: “In elk ander systeem zou ik leven zonder uitweg, en sterven zonder hoop.”⁸ Allicht is dit de reden waarom hij bij het standpunt bleef dat hij voordien zo zorgvuldig had uitgewerkt en waarvoor zijn tegenstanders hem naar verluidt het leven zuur maakten. Hij vond hun aantijgingen overigens vederlicht, zo licht als een veer die niet in staat is om de bedding van de rivier, waarin ze valt, te veranderen. Toch gaf hij toe getroffen te zijn door de vele vijandige insinuaties. De ‘samenzwering’ was in zijn ogen zelfs zo goed georkestreerd dat ze de wil van God leek te zijn. Rousseau stelt dan ook dat overgave de enige uitweg vormt, al geeft hij toe dat hij niet zover kan of wil gaan als Augustinus door zijn verdoemenis als een troost te beschouwen zolang ze maar door God is gewild. Het komt er niettemin op aan zich naar zijn lot en lijden te schikken, en geduldig te wachten tot de orde des rechts wordt hersteld. “God is rechtvaardig; hij wil dat ik lijd; en hij weet dat ik onschuldig ben [...]. Alles moet uiteindelijk weer op zijn juiste plaats terecht komen en mijn beurt komt vroeg of laat.”⁹

Was Rousseau dan een pre-moderne devoot? Hoegenaamd niet. In zekere zin huldigde hij de heidense antieke wijsheid. Zo typeert hij, in de negende wandeling, de werkelijkheid als een staat van permanente verandering. Hij toont zich hiermee als een adept van de pre-socratische filosoof Heraclitus.¹⁰ In het relaas van zijn vierde wandeling, gewijd aan thema’s als leugen en oprechtheid, schrijft Rousseau dan weer over Plutarchus: “welhaast de enige auteur die ik nooit heb gelezen zonder er ergens een of ander praktisch voordeel uit te halen”.¹¹

Goede auteurs zijn diegenen die aan het leven een meerwaarde geven, die er levenskunst aan toevoegen.¹² Goede filosofische lectuur moet iemand helpen

bepaalde morele en praktische idealen met succes na te streven en toe te passen. Dit betekent bijvoorbeeld dat je steeds de waarheid spreekt, dat je waarachtig leeft. Maar het is volgens Rousseau vooral de attitude – vergelijkbaar met de antieke *rectitudo* – die hierbij van belang is, eerder dan de theorie. De waarachtige mens bezondigt zich niet aan leugens of woordbreuk, ook al brengt dit voor hem of voor de andere partij nadelen met zich mee. Rousseau behartigt hierbij ook de lessen van de stoïcijn Epictetus: hij beseft goed wat er in zijn mogelijkheden ligt en wat niet. Om de juiste koers op de levensweg te kunnen volgen en eventuele afwijkingen te corrigeren of bij te sturen, moeten morele keuzes dagelijks aan een gewetensonderzoek onderworpen worden.¹³

Verborgene motieven voor de drang naar eenzaamheid?

Tijdens zijn achtste wandeling analyseert Rousseau haarscherp de oorzaken van zijn existentieel ‘ongeluk’ en de wijze waarop hij zijn gemoedsrust herwon. Daar waar velen bij een of andere tegenslag aan het noodlot denken, dat ze vervolgens personifiëren en tot voorwerp maken van hun afkeer, ziet Rousseau zichzelf als een van die ‘wijze’ personen die ongelukken slechts als het resultaat van het blinde toeval beschouwen, zonder zich daarbij door emoties te laten meeslepen. Hun lichaam is misschien door het ongeluk getroffen, maar het hart blijft stoïcijns onbewogen – althans, dit is het beoogde ideaal. “Zich onderwerpen,” luidt de boodschap, “geen weerstand bieden.” We hoeven immers niet te piekeren over kwaad waarvoor we zelf niet verantwoordelijk zijn. Met nog meer *pathos* meldt Rousseau dat hij zich, ondanks zijn bejaardheid en in tegenstelling tot de meesten van zijn leeftijdsgenoten, helemaal in niets zorgen maakt.¹⁴

Rousseau schrijft zichzelf overigens wel meer deugden toe. Hoewel hij zich de dupe voelt van intriges en roddelpraat, typeert hij zijn eigen houding als “universele welwillendheid”, “zonder enige bijzondere gehechtheid”. Geen enkele band met anderen maakt hem onvrij, en “kracht en vrijheid brengen uitmuntende mannen voort”.¹⁵ Toch ziet hij in het gelukkig maken van anderen de hoogste bron van voldoening, al taande zijn enthousiasme daarvoor wel toen anderen dit van hem uitdrukkelijk begonnen te eisen (wat weer een gevoel van onvrijheid gaf).

Zo beschouwd moet Rousseau wel een erg zelfingenomen denker zijn geweest, iemand met ‘een groot ego’. Die indruk klopt slechts ten dele, want Rousseau was niet te beroerd om zelfverwijten te maken, en klaarblijkelijk terecht! Michel Launay vraagt zich in zijn inleiding op de uitgave van Rousseau’s werk *Emile* af of de gemiddelde lezer geneigd zal zijn een boek over opvoeding *au sérieux* te nemen van iemand die zijn vijf kinderen, zagezegd wegens financiële moeilijkheden en tijdsgebrek, aan het openbaar welzijn toevertrouwde.¹⁶ Rousseau zou zich dus als een typische theoreticus hebben gedragen. Met *Emile* schreef hij een briljant werk rond opvoeding, maar zelf bracht hij niets van zijn principes in praktijk. Launay is wel zo eerlijk om eraan toe te voegen dat Rousseau zijn wrange gevoelens daarover heeft erkend

Standbeeld van Jean-Jacques Rousseau (beeldhouwer: Mars-Vallet, 1910) bij de villa die de filosoof samen met zijn eerste geliefde, Madame de Warens, betrok. Parc du Clos Savoiroux, Chambéry.

en geuit, niet alleen in bepaalde theoretische passages van *Emile*, maar ook in zijn vruchteloze zoektocht naar de ‘verloren’ kroost die hem voor de rest van zijn leven zou blijven ‘achtervolgen’.

Rousseau’s gewetensnood kan zijn behoefte aan een ‘vlucht’ uit de samenleving hebben versterkt. Maar ze droeg ook bij aan zijn perceptie van de samenleving, die hij als ‘corrupt’ bestempelde, en aan de ophemeling van de ongerepte natuur, het ideale decorum voor de opvoeding (een van de grondstellingen in *Emile*). In de negende wandeling – de laatste die Rousseau kon voltooien voor zijn plotse dood – vindt hij het nodig nog even op zijn controversiële daad terug te komen. Hij doet dat in de context van een reflectie over de menselijke ijver om zaken ‘op hun kop’ te zetten of van iets wits iets zwarts te maken. Rousseau ontkent met klem dat hij kinderen haat of in het verleden zou hebben gehaat. Hij beweert dat hij zijn kinderen een erger lot wou besparen door hen als wezen op te geven. In een poging tot rationaliserende verheldering stelt Rousseau dat hij niet zou aarzelen opnieuw hetzelfde te doen, aangezien er geen alternatief bestaat: de kinderen enkel door zijn vrouw Thérèse en haar familie laten opvoeden, zou hen tot verwend ‘monsters’ hebben gemaakt.

Er kan worden getwijfeld aan Rousseau's oprechtheid in deze zaak. Indien hij een zuiver geweten had, wat zou hem dan vijftienvintig jaar na de feiten nog zo gevoelig hebben gemaakt voor commentaren over die bewuste daad of voor kritiek op zijn stelling dat kinderen niet van oude mensen houden (waarvoor hij een excuus had om de directe omgang te vervangen door studie)?! En waarom achtte hij het nodig de anekdote te vertellen die hij meemaakte tijdens een wandeling in het dorp Clignancourt in de buurt van Montmartre: het kind van een tonnenmaker klampte hem plots aan, wat in een emotionele opwelling de vraag deed rijzen of zijn eigen kinderen hem destijds niet op een soortgelijke manier zouden hebben vertederd?¹⁷ Die vraag – een van de laatste uit Rousseau's pen – illustreert hoe hij inderdaad bleef worstelen met deze kwestie en hoezeer deze zijn 'eenzame' mijmeringen heeft blijven voeden.

Meditatie en contemplatie

Hoewel contemplatie al sinds de oudheid frequent opduikt als thema en doelstelling van de filosofie, wordt de term toch vooral met religie en theologie in verband gebracht. Hoewel hij de term 'contemplatie' eerder schuwt, blijkt Rousseau op de hoogte te zijn geweest van de praktijk. In de zevende meditatie beschrijft hij hoe zijn vroegere liefde voor planten en de vrije natuur, na een periode van deemstering, op latere leeftijd plots weer opflakkerde. Rousseau onderstreept dat zijn botanische interesse niet uit utilitaire overwegingen ontstond, zoals in Frankrijk wel vaker het geval was: kruiden en planten waren het voorwerp van aandachtige studie en gedetailleerde analyse omwille van de toepassingen in de geneeskunde of de farmacie.

Met farmaceutische invalshoeken en aanverwante medicinale praktijken liep Rousseau niet hoog op: hij noemt ze zelfs 'barbaars'.¹⁸ Plantenkunde diende naar zijn aanvoelen gebaseerd te zijn op een interesse voor de planten als planten: de organismen op zich zijn de moeite van het bestuderen waard. Wie daarbij teveel door eigen lichaam en fysieke gezondheid in beslag wordt genomen, kan onmogelijk in geestelijke vervoering komen, ook niet als de aanzet daartoe van de wonderbare wereld der planten uitgaat. Dit geldt ook voor diegenen die de natuur bestuderen met het oog op wetenschappelijke systematisering van de ingewonnen gegevens en academisch onderricht; of voor diegenen die allerlei voorwerpen uit de natuur verzamelen om te verzamelen.

Rousseau's studie van de natuur is daarentegen volledig vrij van besognes, waardoor een versmelting met de fysieke omgeving – een soort absorptie – mogelijk wordt. Rousseau identificeert zich als het ware met het voorwerp van zijn studie. Zijn ogenschijnlijke desinteresse voor praktische toepassingen vindt – zoals de meeste van de spontane gedragingen – haar oorsprong in de diepere regionen van de ziel. Afkeer voor de samenleving en haar hypocrisie was het die hem tot de studie van de natuur bracht. Het esthetisch genot stond daarbij voorop. Dit verklaart Rousseau's uitlatingen over dagdromerij. Die zou boven elke systematische reflectie gaan, omdat ze soms tot meditatie leidt, al

Jean-Jacques Rousseau liggend in een schapenweide.

komt het omgekeerde wel vaker voor: meditatie eindigt in dromerij, waarbij de ziel “doorheen het heelal dwaalt en zweeft op de vleugels der verbeelding, in een extase die alle andere vormen van genot overstijgt”.

Momenten van echte contemplatie zijn echter erg zeldzaam: ze gaan meestal niet samen met een literaire of academische carrière die de geest vermoeit en afhankelijk maakt van de beoordeling door derden. Rousseau ervoer dan ook hoe zijn dromerijen begonnen af te koelen, terwijl de extases, “die vijftig jaar lang zijn geluk en succes hadden uitgemaakt en hem (...) in de gelukkigste vorm van nietsdoenerij hadden gebracht”, hem nog amper te beurt vielen.¹⁹

Een gemiste kans

Al hebben sommigen twijfels bij Rousseau's oprechtheid over zijn afkeer voor de wereld van faam en invloed, één ding staat buiten kijf: de eenzaamheid die de filosoof tijdens zijn wandelingen genoot, werkte als een soort medicijn dat een *catharsis* of zuivering teweegbracht. Het was immers tijdens die eenzame momenten dat Rousseau het inzicht opdeed de zondebok van de ‘corrupte’ wereld te zijn – een wereld die tegen hem samenspande terwijl hem niets te verwijten viel.

Je kunt je afvragen of Rousseau, die het vaak over zijn omarming van het christelijk geloof had, niet een ideale kans heeft gemist om God in de eenzaamheid te ontmoeten, net zoals de monniken dat doen. Rousseau was evenwel een kind van zijn tijd. Hoewel hij de typisch ‘verlichte’ vooruitgangsidee bekritiseerde, stond hij er op om autonoom te denken en dit denken tot de absolute norm van waarheid en gerechtigheid te verheffen. In dit opzicht blijft God in de eerste plaats het voorwerp van een denkoefening en kan vergeving – als Rousseau dit al opportuun zou hebben geacht – slechts na de toestemming van de ‘behoefte’ worden verleend.

Kortom, de meditatieve eenzaamheid van Rousseau was een besloten eenzaamheid die geen wandeling in onvermoede en diepreligieuze oorden toeliet!

Wilfried Vanhoutte studeerde aan de KU Leuven en aan het Pontificio Ateneo Sant'Anselmo in Rome. Hij werkt thans aan de Saint Louis University, Baguio City, Filippijnen, afwisselend als docent filosofie en talen, onderzoeker naar missionaire spiritualiteit en adjunct-redactiehoofd voor campuspublicaties. Daarnaast is hij ook nog actief in een plaatselijke katholieke basisgemeenschap.

- ¹ De oorspronkelijke Franse titels luiden als volgt: *Emile ou de l'Education* en *Emile et Sophie ou les Solitaires*. Het eerste werk dateert van 1762; kort daarna werd ook aan het tweede begonnen, maar het werk was nog niet geheel af bij Rousseau's dood in 1778, en werd uiteindelijk, net als *Les rêveries du promeneur solitaire*, postuum gepubliceerd.
- ² Zie hiervoor de inleiding tot: Jean-Jacques Rousseau, *Les Rêveries du promeneur solitaire*, Garnier-Flammarion, Parijs, blz. 21.
- ³ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 142.
- ⁴ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 53.
- ⁵ Zie Victor Gourevitch, "A Provisional Reading of Rousseau's Reveries of the Solitary Walker", in *The Review of Politics* 74 (2012) 491.
- ⁶ "Alors pour ne pas les haïr il a bien fallu les fuir; alors me réfugiant chez la mère commune, j'ai cherché dans ses bras à me soustraire aux atteintes de ses enfants, je suis devenu solitaire, ou, comme ils disent, insociable et misanthrope, parce que la plus sauvage solitude me paraît préférable à la société des méchants, qui ne se nourrit que de trahisons et de haine." Jean-Jacques Rousseau, *Les rêveries du promeneur solitaire*, Garnier-Flammarion, Parijs, blz. 129.
- ⁷ Rousseau gebruikt voor 'eigenwaan' de term '*amour-propre*', terwijl hij 'zelfrespect' '*estime de soi*' noemt.
- ⁸ "Dans tout autre système je vivrais sans ressource et je mourrais sans espoir." Jean-Jacques Rousseau, *Les rêveries du promeneur solitaire*, Garnier-Flammarion, Parijs, 1964, blz. 65.
- ⁹ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 54.
- ¹⁰ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 155.
- ¹¹ Jean-Jacques Rousseau, *Les rêveries du promeneur solitaire*, Garnier-Flammarion, Parijs, 1964, blz. 75 (eigen vertaling).
- ¹² J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 83.
- ¹³ "[...] j'entrepris de soumettre mon intérieur à un examen sévère qui le réglât pour le reste de ma vie." "[...] il n'est pas trop tard au moins pour redresser mon erreur et remettre ma volonté dans la règle: car c'est désormais tout ce qui dépend de moi." Jean-Jacques Rousseau, *Les rêveries du promeneur solitaire*, Garnier-Flammarion, Parijs, 1964, blz. 61; 91.
- ¹⁴ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 147-148.
- ¹⁵ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 117.
- ¹⁶ Zie hiervoor de inleiding tot: Jean-Jacques Rousseau, *Emile ou de l'éducation*, Garnier-Flammarion, Parijs, 1966, blz. 11.
- ¹⁷ "[...] je me disais: c'est ainsi que j'aurais été traité des miens". Zie Jean-Jacques Rousseau, *Les rêveries du promeneur solitaire*, Garnier-Flammarion, Parijs, 1964, blz. 159.
- ¹⁸ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 127.
- ¹⁹ J.-J. Rousseau, *op. cit.*, blz. 125.